

AQRAR SƏNAYE KOMPLEKSİNİN ÖLKƏNİN AQRAR BAZARININ FORMALAŞMASINDA ROLU

X.İ.NƏSİBOVA, dissertant
AKTA

Aqrar-sənaye kompleksi iqtisadiyyatın mühüm sferası olmaqla mürəkkəb struktura malikdir. Xüsusi-
lə emal sənayesi və onu xammalla təmin edən kənd təsərrüfatı özünəməxsus xüsusiyyətləri ilə vasib əhəmiyyət kəsb edir. Aqrar-sənaye kompleksinin hər iki sferası eyni zamanda ərzaq bazarının formalaşmasında əhəmiyyətli rol ilə seçilir.

Ərzaq bazarını formalaşdıran sahə kimi kənd təsərrüfatını səciyyələndirən spesifik xüsusiyyətlərdən biri də onun təbii şəraitdən daha çox asılı olmasıdır. Hətta inkişaf etmiş dünya dövlətlərində belə yüksək aqrar mədəniyyəti şəraitində məhsul istehsalının həyata keçirilməsi təbii şəraiti baxımından yüksək risklərə əsaslanır.

Ərzaq bazarında kənd təsərrüfatını səciyyələndirən xüsusiyyətlərdən biri də onun diversifikasiya imkanlarının son dərəcə məhdud olmasıdır. Doğrudur, kənd təsərrüfatında elmi-texniki tərəqqinin inkişafı ilə əlaqədar istər bitkiçilikdə və istərsə də heyvandarlıqda yeni sort və cinslərin yaradılmasına başlanılmışdır. Lakin bununla belə hətta yüksək keyfiyyətli seleksiya fəaliyyəti təbii həraitdə baş verən əlverişsiz iqlim şəraitinə, habelə zərərverici və xəstəliklərə qarşı effektiv reaksiya göstərə bilmir. İqtisadiyyatın digər sahələri ilə müqayisədə kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçıları öz məhsullarının qiymətlərini arıqlamaq imkanına malik deyillər. Bu baxımdan tədqiqatlar belə nəticəyə gəlməyə əsas vermişdir ki, aqrar bazarın tarixi ərzində kənd təsərrüfatı məhsulları ilə istehsal resursları arasında qiymət prioriteti kənd təsərrüfatının xeyrinə olmamış, başqa sözlə iqtisadiyyatın aqrar bölməsi bu disproporsiyadan əziyyət çəkmişdir.

Bildiyimiz kimi ərzaq bazarında ərzaq məhsullarına olan tələblə qiymətin səviyyəsi arasında elastikliyin səviyyəsi olduqca aşağıdır. Eyni zamanda kənd təsərrüfatı məhsullarına olan tələbin gəlirlər üzrə elastikliyi olduqca aşağıdır. Kənd təsərrüfatının ən mühüm xüsusiyyətlərindən biridə bu sahənin daimi olaraq və eyni zamanda davamlı şəkildə dövlətin proteksionist siyasətinə ehtiyacı olmasıdır.

Ərzaq bazarını formalaşdıran sahələrdən biri də emal sənayesi, o cümlədən yeyinti məhsulları istehsal edən sahələrdir. Emal sənayesi ərzaq bazarının emal məhsulları, o cümlədən şərab və tütün məhsulları, ət və süd məhsulları ilə təchiz edən sektorların məcmusu kimi çıxış edir. Emal sənayesinin ərzaq bazarını formalaşdıran digər sahələrdən, o cümlədən kənd təsərrüfatından fərqli olaraq təbii-iqlim faktorlarından, eləcə də torpaq sahəsindən asılılığı əhəmiyyətli dərəcədə aşağıdır. Belə ki, emal sənayesində torpaq faktorunu mühüm

rol oynasada, lakin bu faktor daha çox ərazi, coğrafi məkan rolunu oynayır. Kənd təsərrüfatında isə bu faktor daha çox münbitlik baxımından xüsusi rol ilə fərqlənir.

Emal sənayesi kənd təsərrüfatında istehsal edilən məhsulun ilkin formasını dəyişir, onun sənaye əsasında işlənməsini təşkil edir. Məhsulların formasının dəyişdirilməsi ona çəkilən xərclərin həcmi də artırır. Nəticədə kənd təsərrüfatında istehsal edilən məhsulun qiyməti ilə müqayisədə emal edilmiş məhsulun qiyməti arasında müəyyən qədər fərq yaranır. Lakin onu da qeyd etmək lazımdır ki, aqrar-sənaye məhsulu istehsal edən emal sənayesi bilavəsitə iqtisadiyyatın aqrar sektoruna xidmət etdiyindən həmin sahənin məhsulunun qiyməti ilə, məsələn, avtomobil sənayesinin qiymətləri arasında kəskin fərq vardır. Bu baxımdan emal sənayesi əmtəə istehsalçıları da dövlət tərəfindən ardıcıl subsidiyalasdırmağa məhkumdur.

Ərzaq bazarında aqrar-sənaye kompleksinin məhsullarının istehsalı ilə olan müəssisələr bilavəsitə kənd təsərrüfatından fərqli olaraq məhsullarının tez xarab olması imkanlarına malik deyildir. Azərbaycanın ASK strukturunda daha böyük xüsusi çəkiyə II sferaya -kənd təsərrüfatı malikdir.

Azərbaycan ASK-nın birinci sahəsi daha zəifdir, prinsip etibarı ilə hazırda bu sahə yoxdur, ya da mövsümi tikinti-quraşdırma işləri görən müəssisələrlə təmsil olunmuşdur. Kənd Təsərrüfatı texnikası, mineral və üzvi gübrələr uyğunlaşdırılmış yem istehsalı, meliorasiya və bu sahəyə aid digər xidmələrin həyata keçirilmə sürəti azalmışdır. Həmin bəndin yoxluğu kompleksin daxilində sahələrin proporsional qarşılıqlı fəaliyyətinə təsir edən başlıca amildir. Respublikada sənaye yönümlü bir çox zavodların dayanmasına baxmayaraq, indiyədək konvergensiya sistemi qaydaya salınmamışdır.

Halbuki onun köməyi ilə az miqdarda olsa da, kənd təsərrüfatı texnikasının bəzi növləri buraxıla bilərdi. Beləliklə, ASK-nın istehsal infrastrukturunu olduqca acınacaqlı vəziyyətdədir. Bunu sübut edən amillərdən biri budur ki, həmin bazarda heç inhisarçı müəssisə də yoxdur. Bu sahənin zəif inkişaf etməsinin əsas problemi yüksək kapital tutumluluğudur ki, bu da zəif maliyyələşdirmə zamanı daha da şiddətlənir.

I sahədən fərqli olaraq, ASK -nın II sferası daha çox inkişaf etmişdir və hazırda ixrac yönümlü məhsullar istehsal edən müəssisələri özündə birləşdirir. Qeyd edək ki, kənd təsərrüfatı məhsullarının bir hissəsi bilavəsitə kənd təsərrüfatı müəssisələrində emal edilir və ayrı-ayrı növləri ciddi rəqabətə girir.

Yeni iqtisadi formasıyada ASK-nın formalaşdırılmasına texnika, əlzaq malları, kənd təsərrüfatı xammalı ilə xarici ticarət böyük təsir göstərir. Belə meyl yaranmışdır ki, kənd təsərrüfatı xammalı ilə ticarət böyük təsir göstərir. Belə müəssisələrdə hazır məhsulun satışı bir qayda olaraq özünün pərakəndə ticarət şəbəkəsi vasitəsilə həyata keçirilir.

Son illərdə beynəlxalq səviyyədə iqtisadiyyatın qloballaşdırılmasına gətirib çıxarmışdır. Belə ki, artıq yeyinti sənayesit məhsullarının keyfiyyəti, çeşidi və əhalinin alıcılıq qabiliyyətinə uyğun olması ilə yanaşı həm də onların ekoloji cəhətdən təmiz və təhlükəsiz istehlak imkanları əsas götürülməkdədir. Yeyinti məhsulları istehsalının artırılmasına müxtəlif amillər özünəməxsus dərəcədə təsir göstərir.

- ərzaq xammalı istehsalının səviyyəsi;
- müəssisələrin istehsal güclərindən istifadə səviyyəsi;
- əhalinin gəlirlərinin və islehlak qabiliyyətinin mövcud vəziyyəti;

- ölkədaxili regional bazarlarda yeyinti məhsulları ticarətinin mövcud vəziyyəti və inkişaf təmayülləri;
- yeyinti məhsulları istehsalının tələbələrinə uyğun qablaşdırma və standartlaşdırma vəziyyəti;
- ölkədaxili yeyinti sənayesi istehsalçıları tərəfindən istehsal edilən məhsulların beynəlxalq bazara çıxış imkanları;

- ölkədaxili və beynəlxalq bazarlarda lokal və beynəlxalq marketinqin tədqiqat imkanları və əhatə dairəsi;

- yeyinti sənayesi məhsullarının tərkibinə ölkədaxili və ölkədən kənar bazarlarda tətbiq edilən tarif və qeyri tarif məhdudiyyətlərinin mövcud vəziyyəti.

Adı çəkilən amillər xüsusilə bazar münasibətlərinə keçidin hazırkı mərhələsində də yeyinti sənayesi istehsalının artırılmasında həlledici şəkildə təsir göstərmək iqtidarındadır. Xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, yeyinti məhsulları istehsalının artırılması ölkədaxili ərzaq bazarının formalaşmasında və onun doyurulmasında əlahiddə rola və əhəmiyyətə malikdir.

AQRAR İSTEHSALIN SAHƏ STRUKTURUNA TƏSİR EDƏN AMİLLƏR

A. N. HƏTƏMOV, baş müəllim
Azərbaycan Kənd Təsərrüfatı Akademiyası

Bazar münasibətlərinə keçid öz növbəsində aqrar istehsalın sahə strukturuna təsir edən amillər sistemində kəmiyyət və keyfiyyət dəyişikliyinə səbəb olur. Müasir dövrdə aqrar istehsalın sahə strukturunda baş verən dəyişikliklərdə bu amillərin hər birinin yeri və rolunun təhlili və qiymətləndirilməsi olduqca mühüm əhəmiyyət kəsb edən məsələlərdən biri hesab edilir. Bu məsələnin zəruriliyi ilk növbədə onunla şərtlənir ki, qeyd olunan amillərə kompleks və sistemli şəkildə yanaşmadan dövlətin aqrar sahədə struktur siyasətini uğurla həyata keçirmək qeyri-mümkündür.

Bazar münasibətləri şəraitində aqrar istehsalın sahə strukturuna təsir edən amillər sistemində aqrar bazarda tələb və təklif arasındakı nisbət və onun təzahürü olan qiymət başlıca yer tutur. Qiymətlər sistemində sərbəst bazar qiymətlərinin üstünlük təşkil etdiyi bir şəraitdə qeyd olunan amilin rolu daha da artır. Məlumdur ki, konkret növ məhsula bazar tələbinin yüksəlməsi özünü qiymətlərin səviyyəsində bürüzə verməklə, təsərrüfat subyektlərinin həmin məhsul növünün istehsalına olan iqtisadi maraqlarının artması və beləliklə, istehsalın sahə strukturunda dəyişikliklər nəticələnir.

Bazaq iqtisadiyyatının ən mühüm atributu olan qiymətlərin liberallaşdırılması aqrar sahədə transformasiya prosesinin ilkin dövrlərindən etibarən tətbiq edilmişdir. Hazırda bazarda qiymətlər tələb və təklifin, eyni zamanda əmtəə-pul münasibətlərinin təsiri nəticəsində sərbəst surətdə formalaşır və bu qiymətlər istehsalçının öz sərəncamın-

da olan maddi ehtiyatları, maliyyə resurslarının və işçi qüvvəsinin bu və ya digər məhsulun istehsalına yönəldilməsində orient rolunu oynayır (6).

Lakin, araşdırmalar göstərir ki, aqrar bazarda tələb və təklifin nisbəti heç də istehsalın sahə strukturunda dəyişikliklə müşahidə olunmur. Məsələn, hazırda respublikada bir çox heyvandarlıq məhsullarına tələbin artımını daxili istehsal qarşılama bilmir və təsərrüfat subyektlərini heç də hamısı həmin sahə ilə məşğul olmaq imkanlarına malik deyillər. Məhz bunun nəticəsidir ki, müvafiq məhsullar üzrə tələbatın yerli istehsal hesabına ödənilmə səviyyəsi hələ də aşağıdır. Ümumiyyətlə, belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, tələbatla müqayisədə aşağı səviyyədə istehsal olunan məhsullar əsasən investisiya yönümlü sahələrə aiddirlər. Aqrar sahədə təsərrüfat subyektlərinin mövcud maliyyə vəziyyəti isə həmin sahələrin inkişafını kifayət qədər stimullaşdırma bilmir. Deməli, müasir şəraitdə aqrar istehsalın sahə strukturuna təsərrüfat subyektlərinin maliyyə resursları ilə təmin olunma səviyyəsi əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir.

Aqrar istehsalın sahə strukturuna təsir edən amillər sırasında kənd təsərrüfatı istehsalının spəsfik xüsusiyyətləri başlıca rol oynayır. Şübhəsiz ki, hər bir ərazinin aqroiqlim potensialına uyğun gələn istehsal sahələri vardır və təsərrüfat subyektlərinin həmin sahələr üzrə ixtisaslaşmaları onların rəqabət qabiliyyətli fəaliyyətinin təmin edilməsinin başlıca istiqamətlərindən biri hesab edilir.

Bu və ya digər konkret məsələni həll etdikdə iqtisadi